

Italije z označbo taborišča Renicci ter 27 fotografij, večinoma iz slovenskih fondov, pa tudi iz italijanskih o samem taborišču.

Ko dr. Capogreco ugotavlja: "Nobenega kamna, nobenega znamenja, ki bi vsaj malo seznanjalo o enem najbolj žalostnih krajev deportacij v drugi svetovni vojni," se upravičeno sprašuje, zakaj je v italijanskem zgodovinopisju in publicistiki ter sploh v védenju Italijanov tako odsotna tema o italijanskih koncentracijskih taboriščih. Pravi takole: "Italija ni po vojni storila praktično ničesar, da bi obdržala v spominu to stran svoje zgodovine; vse je ostalo prepuščeno slučaju in dobri volji posameznikov." (str. 69)

V razmerah, ko je na italijanski strani izšlo ali še kar izhaja precej publikacij, da o časopisnih člankih niti ne govorim, o "fojbah", "Porzusu" ali Porčinju, jugoslovanski okupaciji Trsta, itd. bi bilo krivično, če ne bi vsaj omenil tistih italijanskih zgodovinarjev, posameznikov z dobro voljo, ki tudi dejanj, ki niso prijetna za spomin Italije in Italijanov, ne puščajo vnevar. Takšna sta vsekakor dr. Enzo Colotti iz Florence in dr. Teodoro Sala iz Trsta (po rodu Rimljan) in njima se sedaj s tukaj predstavljenima razpravama pridružuje tudi dr. Carlo Spartaco Capogreco.

Tone Ferenc

France Filipič: Slovenci v Mauthausnu. Ljubljana, Cankarjeva založba, 1998, 606 strani, ilustr. (Knjižnica OF, 21)

Mauthausen je bil za slovenske zapornike eno od najbližjih, a tudi najtežjih koncentracijskih taborišč nemškega tretjega rajha. Tja so nemški policijski referenti, potem ko so naredili nekakšno gradacijo kazni in taborišč zanje, pošiljali najbolj obremenjene pripadnike narodnoosvobodilnega gibanja in je bilo označeno s stopnjo III, najvišjo v tej gradaciji, če seveda odštejemo uničevalna taborišča, ki so bila namenjena predvsem Judom. Mauthausen je bil tudi slovenskemu ozemlju najbližje matično koncentracijsko taborišče (Rižarna v Trstu le ima poseben status) in tudi edino, ki je nastalo na območju prejšnje Avstrije. Geografska lega pa je imela v sistemu nemških koncentracijskih taborišč omejeno vlogo, kljub temu pa je svoj pomen odigralo, saj so po seznamu jetnikov med njimi v večini prav prebivalci Avstrije, Češke, Italije in evropskega jugovzhoda (Slovenci, Srbi, Madžari).

Taborišče se je razvilo v že izdelani, poznejši fazi nacističnih koncentracijskih taborišč, bilo je namensko zgrajeno kot koncentracijsko taborišče za zapornike iz "Vzhodne marke". Zgradili so ga taboriščniki kriminalci kmalu po priključitvi Avstrije k Nemčiji, od avgusta 1938 dalje, ob reki Gusen, v bližini kamnolomov s kakovostnim kamnom. Delo taboriščnikov v kamnolomu naj bi služilo kar dvema namenoma - "izboljšanju" njihovega karakterja in polepšanju nemških mest. Vzporodno z glavnim taboriščem so do maja 1940 zgradili tudi njegovo zunanjo podružnico 4 km stran, v Gusnu, prav tako s kamnolomom in pozneje industrijskimi obrati. Postopoma pa je Mauthausen dobil vrsto zunanjih podružnic - kar 49 - zlasti od tedaj dalje, ko je leta 1943 prišlo do preusmeritve sistema

koncentracijskih taborišč v taborišča z izrabo delovne sile, zlasti v oboroževalni in vojni industriji. Najpomembnejše tako taborišče je bil bližnji Gusen s kamnolomi, opekarno in od leta 1942 oboroževalno in letalsko tovarno. Taborišče je postalo pravo velepodjetje, od leta 1944 pa so jetniki delali v podzemeljskih rovih. Smrtnost je bila celo višja kot v matičnem taborišču; več kot 60% od 60.000 tam nameščenih zapornikov je pomrlo. Tudi edina podružnica koncentracijskega taborišča na slovenskih tleh, na Ljubelju, kjer so taboriščniki od junija 1943 gradili cestni predor, je pripadala Mauthausnu.

Spočetka je bil Mauthausen namenjen kriminalcem, ki so jih dovažali iz drugih taborišč, zlasti iz Dachaua, šele od marca 1939 so se med njimi začeli pojavljati politični zaporniki v 'zaščitnem zaporu'. Delali so v kamnolomu, kamor je vodilo zloglasnih 186 stopnic, na katerih se je utrnilo marsikatero življenje. Kljub temu da je delalo v kamnolomu že po 800 zapornikov, pa je bilo število zaprtih skromno, gledano z oči poznejših let. V letu 1939 je bilo pripeljanih le 2800 zapornikov (445 umrlih), leto pozneje že 11.000 (3846) in leta 1941 20.000 (8114 umrlih). Težko življenje v taborišču dobro kaže tudi smrtnost v letu 1942: od novopripeljanih 20.400 zapornikov jih je še istega leta umrlo 14.293 ali 70%! V celoti je bilo v taborišču po ocenah, ki pa so precej zanesljive, malo manj kot 200.000 zaprtih. V vseh taboriščih jih je stražilo oziroma upravljalo le nekaj manj kot 10.000 pripadnikov SS, ki jim je kar 6 let poveljeval SS Standartenführer (polkovnik) Franz Ziereis.

Filipičevo delo je mogoče uvrstiti med vrsto knjig o Slovincih v posameznih koncentracijskih taboriščih (Dachau, Ravensbrück, Dora, Buchenwald). Po številu tja poslanih taboriščnikov je Mauthausen za Slovence najpomembnejše taborišče, kljub temu da je Dachau bolj znan in je tudi pustil v slovenski zavesti globjo sled, nenazadnje tudi zaradi "dachauskih procesov". Mauthausen je bilo tudi koncentracijsko taborišče, ki je bilo prvo javno opisano (brošuri France Hribar: Mauthausen, 1944; Florjan: K. L. Mauthausen, 1944). Vendar pa se delo od naštetih razlikuje po zgradbi in kvaliteti, saj ga zaznamuje avtorjev monografski pristop, ne pa koncept zbornika. Filipič, tudi sam taboriščnik Mauthausna, je več kot deset let zbiral gradivo v domačih dokumentacijah, domačih in tujih arhivih, zbral je številna pričevanja zapornikov, medtem tudi izbrusil koncept dela ter ustvaril delo impresivne povedne moči in obsega, ki predstavlja enega od vrhov slovenske literature o koncentracijskih taboriščih.

Filipič je delo razdelil v tri dele. V prvem delu je z upoštevanjem bogate zgodovinske literature prikazal razvoj tega koncentracijskega taborišča med leti 1938 in aprilom 1945. Taborišče samo je bilo že večkrat monografsko obdelano, zlasti s strani avstrijskih in nemških zgodovinarjev in bivših taboriščnikov. Poleg tega je taborišče tudi bogato dokumentirano, saj so ohranjeni, če že ne drugo, sezname večine jetnikov. Tudi zato je Filipič lahko delo koncipiral tako kot ga je v drugem, osrednjem delu.

V njem je v petih poglavjih prikazal delež Slovencev v taborišču. Ohranjena vpisna knjiga jetnikov mu je v kombinaciji s precejšnjim delom transportnih seznamov poslanih v taborišče iz Štajerske in Gorenjske omogočila ugotoviti skoraj do zadnjega vsakega izmed Slovencev, ki so prispeli v to taborišče. Skupaj jih je naštel 4153, od česar so bili, razen 99 označenih kot kriminalci, vsi politični jetniki. Njihova usoda je bila: okoli 1500 jih je v taborišču tako ali drugače izgubilo življenje (40%), 1234 jih je bilo osvobojenih ob koncu aprila 1945 (27%), 1190 jih je bilo iz tabo-

rišča odpuščenih (26%), le 11 jih je uspešno pobegnilo. Njihova struktura je zelo raznolika. V letih 1941-1943 so to bili Štajerci in Gorenjci, prebivalci območja obeh šefov civilne uprave, od katerih je bilo izmed prvih skupin dejansko tudi precej izpuščenih po dvakrat treh mesecih bivanja v taborišču (vsake tri mesece so namreč preverjali vedenje taboriščnikov). Po kapitulaciji Italije je 12. oktobra 1943 v taborišče prišla zelo velika skupina taboriščnikov iz italijanskega taborišča Cairo Montenotte; to je bilo 875 Primorcev (skupaj s 115 istrskimi Hrvati), ki so jih zaradi sodelovanja v narodnoosvobodilnem gibanju internirale italijanske oblasti konec leta 1942 ali v letu 1943; nepojasnjeno je, zakaj jih je nemška vojska odvedla v taborišče tako težke kvalifikacije, oziroma zakaj jih niso hoteli sprejeti v Dachau, kamor je transport iz Italije najprej krenil. Res pa so jih taboriščne oblasti kmalu izpustile; 23. novembra prvo skupino, 9. decembra in 24. januarja 1944 (kar 358). Le zadnja skupina je bila prepeljana v Trst in izpuščena, prejšnji sta morali na prisilno delo. Odpuščenih je bilo le 789 ljudi, 201 jih je v treh mesecih in pol že pomrlo. Tej skupini, ki je bila najštevilnejša med Slovenci, je avtor posvetil v svoji knjigi kar celo poglavje s podrobno preiskavo njihove usode; poudariti velja, da je uspel poimensko identificirati kljub pomanjkanju pisnega gradiva kar 986 ljudi od 990, ki so bili pripeljani v taborišče.

Taboriščnikom so se po nastanku Operacijske cone Jadransko Primorje pridruževali tudi prebivalci Ljubljanske pokrajine, zlasti iz Ljubljane, pa tudi Primorci. V taborišču je bilo kar 732 ujetih partizanov, zlasti od konca 1943 dalje, ko jih nemški okupator ni več streljal, pač pa pošiljal v koncentracijsko taborišče najtežje stopnje. V istem času so začeli prihajati v taborišče tudi prebivalci Ljubljanske pokrajine, zlasti aktivisti iz Ljubljane. Med njimi je bil tudi najbolj izpostavljeni Lovro Kuhar - Prežihov Voranc, človek iz predvojnega vrha KPJ, ki so ga Nemci našli v ljubljanskem zaporu. Drugi uveljavljeni aktivist KPJ je bil Karl Hudomalj, ki je bil prepeljan z Dunaja, pa pokrajinski delegat KPS Tone Dolinšek. Tako je bila v taborišču zastopana celotna Slovenija. Tik pred koncem vojne so do taborišča prišli tudi prekmurski Slovenci na evakuacijskem pohodu iz madžarske kaznilnice Sopron-Köhido, a jih uprava taborišča ni hotela sprejeti.

Obširni drugi del je avtor razdelil v letne razdelke, ki jih uvaja vsakokratna "Mauthausenska kronika"; v njej je navedel osnovne značilnosti bivanja v taborišču, številčnost in strukturo privedenih Slovencev, pa tudi najpomembnejše dogodke v taborišču. Nato je nanizal v okviru registriranih transportov v taborišče sezname privedenih jetnikov in ob tem označil njihove najpomembnejše osebne podatke ter njihovo usodo (premesitve, izpustitve, smrt). Potrudil se je, da je v vsaki skupini, ki je prišla v taborišče, podrobneje življenjepismo označil vsaj enega od zapornikov, tudi z njegovim (objavljenim ali neobjavljenim) pričevanjem. Bralca pred monotonijo takega pristopa rešuje prav pisanost usod, ki so privedle do prisilnega bivanja v taborišču. Ponekod ob posameznih usodah obravnava tudi širše probleme, npr. medsebojno pomoč med slovenskimi taboriščniki (str. 358-360).

Mauthausensko taborišče je bilo tudi primeren prostor za usmrtitve skupin zapornikov, ki jih policijske oziroma civilne oblasti niso želele ustreliti v domačih krajih; tako je znan primer skupine 50 aktivistov in sodelujočih v vstaji decembra 1941 na Gorenjskem, ki so bili v taborišču ustreljeni 9. januarja 1942. Druga skupina 10 "talcev", ki naj bi bila po objavi sodeč ustreljena 10. junija 1942, pa je bila dejansko odpeljana v Mauthausen, tam zaprta v taboriščnem zaporu do 15.

oktobra istega leta, ko so 8 moških predali taborišču, ženski pa poslali v žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück. Iz Mauthausna pa je bila 29. januarja 1944 pripeljana tudi 14-članska "Kolbova skupina" in dva dni nato ustreljena med 25 "talci" v Šentvidu pri Ljubljani; s tem se je končala dolga zgodba sodelovanja dela funkcionarjev OF na Gorenjskem s Helmutom Rosumekom, šefom IV. oddelka (Gestapo - Tajna državna policija) urada komandanta varnostne policije in varnostne službe na Bledu.

Tretji del knjige predstavlja deset že objavljenih del v prozi in poeziji štirih slovenskih ustvarjalcev, ki so bili v taborišču (France Kozar, Ivan Potrč, France Filipič, Lovro Kuhar - Prežihov Voranc), k temu pa bi lahko prišeli tudi slikarja Jožeta Polanjka, čigar sočasne risbe iz taborišča dodatno ilustrirajo vzdušje in razmere v taborišču. Omenjene risbe pa so le eden od elementov bogate opreme knjige. Dopolnjujejo jo reprodukcije originalnih načrtov taborišča, dokumentov, zlasti transportnih seznamov in vpisne knjige ter bogato fotografsko gradivo, po vsebini predvsem portretna fotografija številnih taboriščnikov.

Damijan Guštin

Zdravko Klanjšček (soavtor Stanko Petelin): Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943-1945. Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, Ljubljana 1999, 571 strani, ilustr.

Monografska obdelava zgodovine devetega korpusa NOV in POJ je bila vsekakor ambiciozna odločitev. Po zahtevnosti izvedbe se gotovo uvršča takoj za pred dobrima dvema desetletjema realiziranim obsežnim pregledom vojaške zgodovine na Slovenskem v času nacifašistične okupacije ("Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945"), ki ga je pripravila skupina avtorjev, med katerimi je imel nosilno vlogo prav avtor knjige o devetem korpusu, ki je izšla pred kratkim.

S pričujočo knjigo smo dobili oris prvega izmed dveh korpusov (sedmi korpus še čaka na zgodovinopisno obravnavo) kot največjih slovenskih strateško-operativnih vojaških formacij protiokupatorskega odpora, delujočih v našem prostoru v času druge svetovne vojne. V njegovo operacijsko območje je sodil severozahodni slovenski etnični prostor, ki je bil pred vojno le v manjši meri v sestavi Kraljevine Jugoslavije. Čeprav so enote devetega korpusa delovale tudi na Gorenjskem, se je takrat in kasneje pomen tega korpusa v širši zavesti predvsem ali vsaj opazno povezoval z njegovim delovanjem in strateškimi cilji osvobodilnega gibanja na Primorskem in v Beneški Sloveniji.

Bojno delovanje na Primorskem in z njim povezan politični učinek je IX. korpus pomembno razločevalo npr. od VII. korpusa, saj mu je to dejstvo pridajalo še posebej poudarjen mednarodni politični pomen (kakršnega so imele vse enote na Primorskem!) in ga obeleževalo kot najbolj neposrednega uresničevalca druge temeljne točke programa Osvobodilne fronte slovenskega naroda, t.j. naloge o osvoboditvi in združitvi vseh Slovencev. Korpus namreč ni bil le nosilec odpora proti nacifašizmu temveč hkrati tudi pomemben neposreden in najradikalnejši izraz hotenj primorskih Slovencev po priključitvi k matici. Njegov pomen je bil torej specifičen vsaj iz dveh vidikov - ni se boril le proti nacifašizmu, temveč je